

Олександр РОМАНУХА,
 orcid.org/0000-0003-4695-3985
 кандидат історичних наук,
 доцент кафедри українознавства
 Донецького національного університету економіки і торгівлі
 імені Михайла Туган-Барановського,
 (Україна, Кривий Ріг),
 romanukha@donnuet.edu.ua

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ (1991 – 2017)

У статті звертається увага на особливості формування української діаспори в Російській Федерації. Виокремлюються етапи розвитку української громади Росії, звертається увага на основні досягнення та проблеми її функціонування. Виявлено, що українська громада в своїй діяльності еволюціонує від етнокультурного до національно-політичного формату. Збільшення кількості українців на території Росії, у результаті військового конфлікту на Сході України, веде до подальших структурних перебудов та зміни формату роботи. Уперше наводяться дані щодо кількісного виміру діяльності українських культурних установ в Російській Федерації.

Ключові слова: діаспора, Україна, Російська Федерація, культурний центр.

Літ. 13.

Oleksandr ROMANUKHA,
 PhD (History), Associate Professor of department of Ukrainian studies
 Donetsk national university of economy and trade
 named after Mykhajlo Tugan-Baranovsky
 (Ukraine, Kryvyi Rih) romanukha@donnuet.edu.ua

BECOMING AND DEVELOPMENT OF UKRAINIAN DIASPORA IN THE RUSSIAN FEDERATION (1991 – 2017 years)

The article focuses on the peculiarities of the formation of the Ukrainian diaspora in the Russian Federation. The stages of development of the Ukrainian community in Russia are highlighted, attention is paid to the main achievements and problems of their functioning. It is revealed that the Ukrainian community evolves from ethno-cultural to national-political format in its activities. The proclamation of the independence of the former republics of the Soviet Union led to the automatic formation of numerous diasporas on their territories. This required the creation of a contractual basis of interstate cooperation, a legislative settlement of a number of issues inside the country, and the time for representatives of national minorities to rethink their status. Conditionally, it is possible to distinguish three stages of the formation of the Ukrainian diaspora in the Russian Federation. During their implementation there is a gradual transition from the ethno-cultural type of activity to the national-political. Within the framework of the first stage there is an organizational surge at the regional level: the creation of organizations, creative groups, cultural institutions. State support is almost absent, and all work is funded by the forces of Ukrainian communities in Russia. During the second stage, the cooperation of the governments of the two countries is intensifying, national representative institutions are being opened: cultural centers; libraries; national events are held. The financial support of the Ukrainian communities' activities on the places was insignificant, and the direction of their activities remains ethno-cultural. In the third stage there is a gradual politicization of the activities of Ukrainians in Russia. This was facilitated by: political rotation in Ukraine; proclamation of the course on Eurointegration; military conflict in the east of Ukraine. As a result, the Ukrainian diaspora is under pressure and reformatting, existing Ukrainian associations are liquidated, and new ones are being created on their places. A peculiarity of the third stage is a sharp increase of the number of Ukrainians in the Russian Federation because of a military conflict in the East of Ukraine. This one gives grounds for talking about further organizational restructuring and changing the formats of the Ukrainian diaspora.

Key words: diaspora, Ukraine, Russian Federation, cultural center.

Ref. 13.

Александр РОМАНУХА,
кандидат исторических наук
доцент кафедры украинологии
Донецкого национального университета экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского
(Украина, Кривой Рог)
romanukha@donnuet.edu.ua

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЫ В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ (1991 – 2017 гг.)

В статье очерчены особенности формирования украинской диаспоры в Российской Федерации. Выделены этапы развития украинской общины России, проанализированы основные достижения и проблемы в ее деятельности. Выявлено, что украинская община эволюционирует от этнокультурного к национально-политическому формату деятельности. Увеличение количества украинцев на территории России, в результате военного конфликта на Востоке Украины, ведет к дальнейшим структурным преобразованиям и изменению формата их работы. Впервые приводятся данные относительно количественного измерения деятельности украинских культурных учреждений в Российской Федерации.

Ключевые слова: диаспора, Украина, Российская Федерация, культурный центр.

Лит. 13.

Постановка проблеми. Діаспора відіграє важливу роль у налагодженні двосторонніх відносин між країнами. Вона виступає продовжувачем міжнародної політики країни, фактором формування позитивного міжнародного іміджу, елементом економічного, політичного, культурного лобі. Перебування в Російській Федерації однієї з найбільших українських діаспор, її економічний, культурний потенціал, автоматично перетворювали її на могутній важіль впливу, фактор розвитку двосторонніх відносин.

Аналіз досліджень. Вивченню цього питання надається значна увага. Серед наявних робіт увагу привертає збірник наукових праць В. Ідзьо «Українська діаспора в Росії» [7]. Автор торкається історії формування української громади, аналізує її діяльність у сфері культури, описує стан задоволення національно-культурних потреб меншини, відзначає низьку активність чиновників у розв'язанні означеного питання. Питання соціальної адаптації українських мігрантів вивчав А. Зав'ялов [6]. Дослідник аналізує питання культурного життя української діаспори, намагається розібратися з їх чисельністю, звертає увагу на особливості соціальної адаптації українців у Російській Федерації. Питанням формування правової бази життя діаспор в Росії та Україні присвячена публікація О. Антонюка [1].

Мета статті полягає у вивченні особливостей становлення української діаспори в Російській Федерації та визначенні рівня впливу на цей процес сучасних українсько-російських відносин.

Виклад основного матеріалу. Взаємопроникнення культур, мов та релігій різних народів є динамічними й цілком природним процесом. Перебування України й Російської Федерації у складі єдиних держав сприяло проведенню спільної колонізації територій Сибіру, Далекого Сходу, Півночі. Як наслідок, на кінець ХХ ст. українці проживали в усіх без винятку регіонах Росії. Найбільше їх було зафіксовано в центрально-чорноземному районі (Воронезька, Белгородська, Курська області), на Дону, Кубані, Ставрополлі, Уралі, в Сибіру, Поволжі, на Далекому Сході та, безперечно, у Москві й Московській області. Згідно з переписом 1989 р. на момент розпаду СРСР, на території Росії мешкали 4 млн. 363 тис. українців. Це становило 3% від всього населення республіки [13].

Проживання в Російській Федерації значної кількості українців сприяло розгортанню їх національно-культурної діяльності. Початок організованого українського руху варто вести з 1988 р. У цей час було створено перші українські організації у Москві (Товариство української культури «Славутич» та Український молодіжний клуб). Демократичні настрої 90-х рр. ХХ ст. сприяли цьому. Уряд Росії заявляв про рівну підтримку та задоволення культурних потреб усіх національностей. Це було відображено у низці угод: «Про розвиток міждержавних відносин» (1992); «Про культурне співробітництво» (1995); «Широкомасштабний договір» (1997) та ін. [12].

Укладання двосторонніх угод сприяло формуванню законодавчої бази. 12 грудня 1993 р. було прийнято Конституцію країни, 19 травня 1995 р. – Закон «Про громадські об'єднання» та ін. Затвердження цих документів активізувало відкриття українських осередків, найвагомішим результатом чого стала реєстрація у 1993 р. федеральної (всеросійської) громадської організації – Об'єднання українців Росії (ОУР). Протягом 1991 – 1995 рр. українська громада робить прорив в організаційному плані. Незважаючи на економічні, політичні негаразди, самостійне розв'язання питань задоволення культурних, освітніх та мовних потреб українців Росії, чисельність зареєстрованих українських громад зростає до 75, а 2014 р. до 145 [8]. У низці міст відкриваються: українські культурні центри (Норильськ, 1993 р.); історико-культурологічні гуртки (Український історичний клуб, 1995 р.); заснуються творчі колективи (Українська народна хорова капела); організовано видання близько 20 періодичних україномовних видань («Інформаційний бюлетень» (Москва, 1990 – 1993 рр.); «Український кур'єр» (1991 – 1997 рр.) та ін.); виходять радіопередачі українською мовою. Проте ці досягнення були результатом активної роботи самих українців Росії без матеріальної, фінансової підтримки з боку як російського, так і українського урядів. Це багато в чому пояснює організаційну структуру українських громад. У Російській Федерації вони створюються за територіальним принципом, не мали філіалів та розвивалися у межах компактно заселеної території, кожна громада була автономною і самостійною. Звісно, існувало всеросійське об'єднання українців Росії, але воно виконувало функції координуючого органу. Основним напрямом роботи було задоволення культурно-мовних потреб українців [2].

У другій половині 90-х рр. ХХ ст. розвиток національно-культурного життя української громади активізувався. Цьому сприяло прийняття Закону «Про національно-культурні автономії» (1996). Він відкривав можливості створення у регіонах громадських організацій особливого типу – національно-культурних автономій. Як наслідок, у 1997 р. реєструється об'єднання регіональних українських національно-культурних автономій – Федеральна національно-культурна автономія «Українці Росії» (ФНКА «Українці Росії»). Слід зазначити, що поява двох всеросійських об'єднань українців не перетворилася на проблему. ОУР та ФНКА не були антиподами, а гармонійно доповнювали один одного й тісно співпрацювали.

Можливості вільного культурного розвитку сприяло й прийняття закону «Основи законодавства Російської Федерації про культуру», створення в Україні міжвідомчої координаційної ради з питань співробітництва з українською діаспорою (1996), прийняття національних програм «Українська діаспора на період до 2000 року» (1996), «Закордонне українство до 2005 року» (2001) та «Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2010 року» (2006) тощо.

Зберігається активність українських громадських організацій, посилюється співпраця з органами місцевої влади, розпочинається реалізація низки міжурядових проектів. Взірцевою у цьому випадку є українська діаспора Республіки Башкортостан. На кінець 90-х рр. ХХ ст. члени цієї громади створили понад 20 фольклорних колективів, чотири з яких отримали звання народних. Регулярно проводилися вистави Українського декоративно-ужиткового мистецтва. У 1999 р. створено Республіканський український історико-культурний центр. Українську мову як предмет вивчали у низці шкіл республіки. Необхідно відзначити, що на другому етапі відбувається розширення викладання української мови. Її вивчення відбувається не лише в загальноосвітніх школах, культурних центрах, але й кількох вищих навчальних закладах Російської Федерації. Водночас необхідно констатувати факт скорочення кількості україномовних ЗМІ – їх залишилося тільки 10 видань.

Особлива увага зосереджується на реалізації загальноросійських проектів: української бібліотеки, українського культурного центру. У 2000 р. Бібліотека української літератури (м. Москва) отримала статус самостійного державного закладу культури і у 2006 р. переїхала у нове приміщення. На 2005 р. кількість її фондів сягала 55 000 примірників (порівняно з 1995 р. збільшилась удвічі). Кількість книг при цьому зросла з 11 839 у 1996 р. до 25 729 одиниць у 2005 р. У 1998 р. розпочинає свою роботу Український культурний центр (УКЦ) Москви. Його було відкрито за підтримки Уряду України, і він став офіційним представництвом у Російській Федерації. Головним завданням Центру визначалося збереження, розвиток та пропаганда української культури в Росії. За час свого існування УКЦ організував низку гуртів, провів велику кількість літературних

вечорів, зустрічей. Так, у 2005 р. було проведено 76 культурно-масових заходів, що порівняно з 1999 р. удвічі більше. На такий же відсоток зросла кількість художніх виставок, книжкових експозицій та презентацій. Динаміка кількості відвідувачів у цей час була нестабільною. Якщо до 2002 р. його відвідувало за рік 11 – 13 тис. осіб, то у 2003 р. їх кількість становила 9 тис. У подальші роки кількість відвідувачів залишалася стабільною й сягала 10 – 12 тис. щорічно [10].

Отже, протягом другого етапу можна відзначити зменшення стрімкого росту українських громадських об'єднань, порівняно з першою половиною 90-х рр. ХХ ст. Причина цього завершення створення регіональних та всеросійських українських організацій, а також зменшенням кількості самих українців. Згідно з даними першого Всеросійського перепису населення, проведеного у 2002 р., кількість українців сягала 2,9 млн. осіб, або 2% від усього населення Російської Федерації, під час перепису 2010 р. ця цифра становила вже 1,9 млн. та 1,4 % відповідно [13]. Напрями діяльності та проблеми громад лишалися незмінними. Основні види роботи пов'язувались із задоволення національно-культурних прав, а головною проблемою українських організацій продовжує бути фінансування.

Трансформація життя української діаспори відбувається після політичних ротацій в Україні 2004 р. Поступове загострення міждержавних відносин починає впливати на стан та темпи розвитку української громади. Винесення на обговорення питань голодомору як геноциду українського народу, сталінських репресій, не лише понизили градус українсько-російських стосунків, але й стали початком ідеологічної конфронтації. За звинуваченнями у зберіганні та поширенні екстремістської літератури, з 2006 р. починаються обшуки, що завершуються арештом керівника Бібліотеки української літератури в Москві, а у березні 2017 р. закриттям бібліотеки. Через обговорення керівником організації питань голодомору як геноциду українського народу, 24 листопада 2010 р. Верховний суд Російської Федерації заборонив федеральну національно-культурну автономію українців у Російській Федерації («Українці Росії»). 18 травня 2012 р. через проблеми зі статутом, рішенням Верховного суду Російської Федерації було ліквідовано Об'єднання українців Росії. До списку «небажаних організацій» був занесений Світовий конгрес українців.

Водночас на зміну ліквідованим організаціям створювалися нові. Так, 9 квітня 2012 р. Міністерство юстиції Росії зареєструвало Федеральну національно-культурну автономію «Українці Росії». З 2012 р. робляться спроби реєстрації загальноросійської національно-культурної організації «Український Конгрес Росії» (УКР). 15 серпня 2012 р. органами юстиції Російської Федерації реєструється регіональна громадська організація «Рада земляцтв України», що була створена ще в січні 2004 р. [11].

Як бачимо, глобальна структурна перебудова українських діаспорних організацій спрямовувалася на утримання контролю у цій сфері. Необхідно розуміти – українці, третя за чисельністю національна група в Російській Федерації, з великими економічними, політичними ресурсами. Посилення геополітичної уваги до України з боку світових політичних центрів вимагало від Росії контролю діяльності даних організацій, як фактору впливу на Україну та забезпечення національної безпеки від впливу ззовні. Переслідуванню піддавалися організації, керівники, активісти яких робили заяви чи брали участь у політичних акціях (майдани в Україні), обговореннях політичних для Росії питань (голодомору). Робота українських об'єднань у цей час відбувається у рамках культурної сфери. Поряд з традиційними видами їх діяльності: фестивалі; вивчення української мови; діяльність культурних центрів, можна додати проведення наукових досліджень з проблем соціальної адаптації українських мігрантів, тощо.

Вивчення означених питань обумовлювалося збільшенням кількості українців в Російській Федерації через військовий конфлікт на Сході України. Згідно із заявами ЗМІ Російської Федерації, на вересень 2015 р. через військовий конфлікт на Сході України до Російської Федерації виїхали 2,6 млн. громадян України, з них 1,1 млн з Південно-східних областей України [5]. Ці цифри потребують більш детального вивчення, оскільки з'ясування точної кількості українців, що проживають чи тимчасово перебувають на території Росії є важливим політичним, культурним питанням. На 2017 р. за словами представника МЗС Російської Федерації М. Захарової кількість громадян України, що перебували на території Росії, становила 2 300 320 чоловік [4].

У цій ситуації головним завданням діяльності української діаспори має стати увага до громадян України, що через бойові дії на Сході України опинилися в Російській Федерації. Влиття такої кількості людей, безумовно, призведе до подальшої трансформації як організаційної структури діаспорних організацій, так і характеру їх роботи. Не можна виключати і формування декількох світових українських діаспорних центрів. За словами Т. Бевз: «Наукове осмислення феномена української діаспори призвело до встановлення її типології, згідно з якою українська діаспора поділяється на західну і східну. Західна є не лише етнокультурним, а й національно-політичним об'єднанням, а східна – лише етнокультурним» [3]. Саме цей аспект необхідно вважати наступним етапом розвитку української діаспори Російської Федерації. Загострення геополітичної боротьби у світі та втягнення до неї України буде породжувати формування світових організацій українців.

Висновки. Отже, проголошення незалежності колишніх республік Радянського Союзу призвело до автоматичного формування на їх територіях численних діаспор. Це потребувало створення договірної бази міждержавного співробітництва, законодавчого врегулювання низки питань у середині країн, часу представникам національних меншин для переосмислення свого статусу. Умовно можна виокремити три етапи становлення української діаспори в Російській Федерації. Протягом їх реалізації відбувається поступовий перехід від етнокультурного типу діяльності до національно-політичного. У рамках першого етапу відбувається організаційний сплеск на регіональному рівні: створення організацій, творчих колективів, культурних установ. Державна підтримка майже відсутня, а уся робота фінансується силами українських громад Росії. Протягом другого етапу активізується співпраця урядів двох країн, відкриваються загальнодержавні представницькі установи: культурні центри; бібліотеки; проводяться загальнодержавні заходи. Фінансова підтримка діяльності українських громад на місцях була незначною, а напрям їх діяльності залишається етнокультурним. На третьому етапі відбувається поступова політизація діяльності українців Росії. Цьому сприяли: політичні ротації в Україні; проголошення курсу на Євроінтеграцію; військовий конфлікт на Сході України. Як наслідок, український діаспорний рух зазнає тиску та переформатування, ліквідуються наявні Всеросійські українські об'єднання, а на їх місці створюються нові. Робота місцевих осередків лишається незмінною. Особливістю третього етапу є різке збільшення чисельності українців в Російській Федерації через військовий конфлікт на Сході України. Це дає підстави вести мову про подальші організаційні перебудови та зміну форматів роботи української діаспори: об'єднання більшості організацій в єдину Всеросійську; позиціонування її як одного з світових центрів українського діаспорного руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк О. Діаспори в Росії та Україні. Формування правової бази співробітництва / О. Антонюк // Віче. – 2000. – №8. – С. 115.
2. Архів Міністерства закордонних справ України. – Загальний фонд. – Спр. 8397. – Арк. 35–40. «Про заходи, спрямовані на підтримку української освітньої справи в Російській Федерації. Лист міністру закордонних справ України О.М. Дяченку від Посла України в Російській Федерації В. Федорова від 25.03.1996 № 700 / 10-909».
3. Бевз Т. Сучасна українська діаспора: проблеми та перспективи / Т. Бевз // Сайт Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_34/bevz_suchasna.pdf
4. В России посчитали, сколько украинцев находится на их территории // Сайт Мигрант.ру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://migrant.ru/v-rossii-poschitali-skolko-ukraincev-nahoditsya-na-ix-territorii/>
5. В ФМС РФ подсчитали число переселенцев из Украины // Сайт НТВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ntv.ru/novosti/1502056/>
6. Завьялов А. В. Социальная адаптация украинских иммигрантов: монография / А. В. Завьялов. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2017. – 179 с.
7. Ідзьо В. Українська діаспора в Росії. Українсько-російські взаємини: історія, наука, релігія / В. Ідзьо. – Львів: Бак, 2002. – 304 с.
8. Ключковська І. Чому мовчать українці Росії / І. Ключковська // Сайт Кобза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kobza.com.ua/doslidzhennja/4993-chomu-movchat-ukrainsi-rosii.html>

9. Позняк А. Трудовая миграция украинцев в Россию: мифы и факты / А. Позняк // Днепр вечерний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dv-gazeta.info/opinion/trudovaya-migratsiya-ukraintsev-v-rossiyu-mifyi-i-fakty.html>
10. Поточний архів Української бібліотеки м. Москва. Відділ комплектування і обробки документів. Інвентарна книга Української бібліотеки м. Москва; Контрольні показники діяльності української бібліотеки м. Москва за 2004 і 2005 роки.
11. Украинские землячества России как элемент информационной войны против Украины / Сайт lb.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/world/2016/12/22/354158_ukrainskie_zemlyachestva_rossii.html
12. Україна-Росія, 1990 – 2000 рр.: Документи і матеріали / Ред. кол.: О. О. Чалий, Г. В. Беденніков та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 54.
13. Чисельність і склад населення // Сайт Федеральної служби державної статистики Російської Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/demography/

REFERENCES

1. Antoniuk O. Diaspory v Rosii ta Ukraini. Formuvannya pravovoi bazy spivrobitnytstva / O. Antoniuk // Viche. – 2000. – №8. – С. 115.
2. Arkhiv Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy. – Zahal'nyj fond. – Spr. 8397. – Ark. 35–40. «Pro zakhody, spriamovani na pidtrymku ukrains'koi osvity i sprav v Rosijs'kij Federatsii. Lyst ministru zakordonnykh sprav Ukrainy O.M. Diachenku vid Posla Ukrainy v Rosijs'kij Federatsii V. Fedorova vid 25.03.1996 № 700 / 10-909».
3. Bezv T. Suchasna ukrains'ka diapora: problemy ta perspektyvy / T. Bezv // Sajt Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_34/bezv_suchasna.pdf
4. V Rossyy poschytaly, skol'ko ukraintsev nakhodytsia na ykh terrytoriy // Sajt Myhrant.ru [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://migrant.ru/v-rossii-poschitali-skolko-ukraintsev-naxoditsya-na-ix-territorii/>
5. V FMS RF podschytyaly chyslo pereselentsev yz Ukrainy // Sajt NTV [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ntv.ru/novosti/1502056/>
6. Zav'ialov A. V. Sotsyal'naia adaptatsiia ukraintsev v Rossii: monografija / A. V. Zav'ialov. – Yrkutsk: Yzd-vo YHU, 2017. – 179 s.
7. Idz'o V. Ukrains'ka diaspora v Rosii. Ukrains'ko-rosijs'ki vzaiemny: istoriia, nauka, relihiia / V. Idz'o. – L'viv: Bak, 2002. – 304 s.
8. Kliuchkovs'ka I. Chomu movchat' ukraintsi Rosii / I. Kliuchkovs'ka // Sajt Kobza [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kobza.com.ua/doslidzhennja/4993-chomu-movchat-ukraintsi-rosii.html>
9. Pozniak A. Trudovaja myhratsiia ukraintsev v Rossii: myfy i fakty / A. Pozniak // Днепр вечерний [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://dv-gazeta.info/opinion/trudovaya-migratsiya-ukraintsev-v-rossiyu-mifyi-i-fakty.html>
10. Potocnyj arkhiv Ukrains'koi biblioteki m. Moskva. Viddil kompletuvannia i obrobky dokumentiv. Inventarna knyha Ukrains'koi biblioteki m. Moskva; Kontrol'ni pokaznyky diial'nosti ukrains'koi biblioteki m. Moskva za 2004 i 2005 roky.
11. Ukrainskye zemliachestva Rossii kak element ynformatsionnoj vojny protyv Ukrainy / Sajt lb.ua [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: https://lb.ua/world/2016/12/22/354158_ukrainskie_zemlyachestva_rossii.html
12. Ukraina-Rosiia, 1990-2000rr.: Dokumenty i materialy / Red. kol.: O. O. Chalyj, H. V. Bedennikov ta in. – K.: Yurinkom Inter, 2001. – С. 54.
14. Chysel'nist' i sklad naselennia // Sajt Federal'noi sluzhby derzhavnoi statystyky Rosijskoi Federatsii [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/demography/

Стаття надійшла до редакції 20.11.2017 р.